

İDXALI ƏVƏZLƏMƏ SİYASƏTİNİN ZƏRURİLİYİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI

Daxil olub: 20 fevral 2023-cü il
Qəbul olunub: 22 may 2023-cü il
Received: 20 February 2023
Accepted: 22 May 2023

İbrahim Rəfizadə
doktorant, UNEC
ibrahimrafizade@gmail.com

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqinin zəruriliyini müəyyən etmək və tətbiqə təsir edən amilləri göstərməkdir. Tədqiqat zamanı bu problemə dair nəzəri yanaşmalar təhlil edib, bu sahədə xarici və yerli mütəxəssislərin, alimlərin fikirlərinin öyrənilməsi əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur. Tədqiqat işində təhlil, müqayisə, qruplaşdırma və analogiya metodlarından istifadə olunur. Tədqiqatda müəllif tərəfindən idxalı əvəzləmə siyasətinin xüsusiyyətləri şərh edilməsi üçün istifadə olunan müxtəlif elmi yanaşmalar müqayisə edilərək dəqiqləşdirilmişdir və sistemləşdirilmişdir. Müxtəlif statistik göstəricilər təhlil edilərək təhlükəsizlik indikatoru göstəricisi ilə müqayisə edilmiş, nəticələr çıxarılmışdır. Tədqiqat nəticəsində idxalı əvəzləmənin mahiyyəti və formalaşma istiqamətləri, o cümlədən Azərbaycanda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi idxalı əvəzləmə siyasətinin istiqaməti kimi müəyyən edilmiş, elmi-nəzəri yanaşmalar ümumiləşdirilmişdir. İdxalı əvəzləmə siyasətinin sosial-iqtisadi inkişafa müsbət və mənfi təsirinin müəyyən edilməsi üçün istifadə edilən yanaşmalarda olan uyğunsuzluqların təyin edilməsi tədqiqatın elmi yeniliyini əks edir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqinə dair müxtəlif ölkələrin alimlərinin yanaşmalarının sisteminin və onların formalaşma mənbələri üzrə təcrübəni öyrənərək ümumiləşdirmənin aparılması, ölkəmizdə bu problemin tənzimlənməsində istifadə edilməsidir.

Açar sözlər: *idxal, əvəzləmə, siyasət, nəzəriyyə, yanaşma, zərurət.*

CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR THE NEED FOR AN IMPORT SUBSTITUTION POLICY

Ibrahim Rafizadeh
PhD student, UNEC
ibrahimrafizade@gmail.com

Abstract

The purpose of the study is to determine the need for the implementation of the import substitution policy and to show the factors influencing the implementation. During the

study, the main task was to analyze theoretical approaches to this problem, as well as to study the opinions of foreign and domestic experts and scientists in this field. The research work uses methods of analysis, comparison, grouping and analogy. In the course of the study, various scientific approaches used by the author to interpret the features of the import substitution policy were compared and clarified. Various approaches are analyzed and systematized. Various statistical indicators were analyzed and compared with the safety indicator, and conclusions were drawn. As a result of the study, the essence and directions of the formation of import substitution, including the directions of the import substitution policy in Azerbaijan, were determined, and scientific and theoretical approaches were summarized. The identification of inconsistencies in the approaches used to determine the positive and negative impact of the import substitution policy on socio-economic development reflects the scientific novelty of the study. The practical significance of the study is to study and generalize the system of approaches of scientists from different countries to the application of import substitution policies and the experience of the sources of their formation and use in regulating this problem in our country.

Keywords: *import, replacement, policy, theory, approach, necessity.*

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ НЕОБХОДИМОСТИ ПОЛИТИКИ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ

Ибрагим Рафизаде

докторант, Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC)

ibrahimrafizade@gmail.com

Резюме

Цель исследования - определить необходимость реализации политики импортозамещения и показать факторы, влияющие на реализацию. В ходе исследования основной задачей был анализ теоретических подходов к данной проблеме, а также изучение мнений зарубежных и отечественных специалистов и ученых в этой области. В исследовательской работе используются методы анализа, сравнения, группировки и аналогии. В ходе исследования были сопоставлены и уточнены различные научные подходы, используемые автором для интерпретации особенностей политики импортозамещения. Были проанализированы и систематизированы различные подходы, статистические показатели и сопоставлены с показателем безопасности, и сделаны выводы. В результате исследования были определены сущность и направления формирования импортозамещения, в

том числе направления политики импортозамещения в Азербайджане, обобщены научно-теоретические подходы. Выявление несоответствий в подходах, используемых для определения положительного и отрицательного влияния политики импортозамещения на социально-экономическое развитие, отражает научную новизну исследования. Практическая значимость исследования заключается в том, чтобы изучить и обобщить систему подходов ученых разных стран к применению политики импортозамещения и опыт источников их формирования и использовать при регулировании этой проблемы в нашей стране.

Ключевые слова: импорт, замена, политика, теория, подход, необходимость.

Giriş

Müstəqilliyin elan olunmasından indiyə qədərki dövrdə idxal ölkəmizin iqtisadiyyatında önəmli rol oynamışdır. İdxalın yüksək olması zamanı ölkənin qarşılaşa biləcəyi risklərin sayı da yüksək olur və dövlətin siyasətində bu, mütləq nəzərə alınmalıdır. Bu risklərə yerli istehsal potensialının maşın, avadanlıq, texnologiyalar və innovasiyaların idxalından asılılığının artması, ödəmə qabiliyyətinin və maliyyə sabitliyinin azalması, istehsalın yerli tələbat deyil, ixraca yönləndirilməsi aid edilir (Морковкин Д. Е, 2018). Risklərin siyahısı arta bilir və bu, dünya bazarında konyunkturanın tez-tez dəyişməsi, dünya bazar qiymətlərinin qalxması/enməsi, rüsumların artması, müxtəlif qoruyucu tədbirlərin ortaya çıxması, əlavə şərtlər, yeni standartlar və nəhayət, sanksiyalarla tələbin azalmasına, iqtisadi və sosial tərəqqinin dayandırılmasına səbəb olan təkrarlanan iqtisadi və maliyyə böhranları ilə bağlıdır. Son onillikdə dünyada hərbi-siyasi amillərin də rolu artmışdır ki, bu da beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə yeni risklərin yaranmasına səbəb olur.

Son illər baş qaldırmış müharibələr, ticarət tərəfdaşları olan ölkələrə (Rusiya, İran və s.) qoyulan iqtisadi, siyasi, institusional, fərdi embarqo və bu səbəblərdən onların məhsullarının əlçatan olmasında yaranan problemlər neftin dünya bazar qiymətinin dəyişməsi, milli valyuta - manatın xarici valyutalara (2015-ci ildə dollar, avro, funt sterling və s. nisbətə) nisbətən məzənnəsinin ucuzlaşması fonunda xarici məhsulların qiymətlərinin yüksəlməsi, adekvat olaraq ölkəyə daha ucuz və aşağı keyfiyyətli məhsulların gətirilməsi Azərbaycanda daxili resurslardan rasional istifadəni, mövcud ehtiyatlara münasibətdə səmərəli və qənaəətə əsaslanan siyasətin tətbiq edilməsini tələb edir. Xüsusi ilə dünyada baş verən ekoloji, maliyyə və iqtisadi böhranlar, o cümlədən COVID-19 pandemiyası, təsiri hiss ediləcək dərəcədə yüksək olan müharibələr - Rusiya-Ukrayna müharibəsi, Azərbaycan və Ermənistan arasında 30 ilə qədər sürən münaqişə və II Vətən müharibəsi və s., xarici geosiyasi təsir və təzyiqlər və digər bu kimi neqativ hallar ölkəmiz üçün idxalı əvəzləmə siyasətinin zəruriliyini gündəmə

gətirərək aktuallığını artırır. Bu zərurilik həm də milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi, dövlətin müdafiə qabiliyyətinin və texnoloji müstəqilliyinin gücləndirilməsi, elmi-texniki potensialın daha da inkişaf etdirilməsi və əhalinin rifahının yüksəldilməsi üçün müasir şəraitlə müəyyən edilir. Bütün bu qeyd edilənlərə müxtəlif xarici və yerli alimlərin münasibətinin öyrənilməsi zəruri hesab edilir.

Bu səbəbdən məqalənin yazılmasında aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqini zəruri edən amilləri müəyyən etmək;
- idxalı əvəzləmə siyasətinə elmi-nəzəri yanaşmaları təyin etmək;
- Azərbaycan təmsalında idxalı əvəzləmə siyasətinin reallaşma praktikasını təhlil etmək.

Qeyd etdiyimiz məsələləri aşağıdakı bölmələrdə şərh etməyə çalışaq.

1. İdxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqinə təsir edən amillər

Qeyd edək ki, “idxalı əvəzləmə” anlayışına verilən məna, bu mənadan irəli gələn reaksiya idxalı əvəzləmə siyasətinin xüsusiyyətlərinin və tədbirlərinin formalaşdırılmasına təsir edir. Bu baxımdan xarici ədəbiyyatlarda “idxalı əvəzləmə” anlayışına müxtəlif alimlər tərəfindən Cədvəl 1-də qeyd edilən prizmadan baxıldığını görürük.

Görünür ki, “idxalı əvəzləmə” anlayışının tərifinə çoxlu yanaşmalar mövcudluğu məntiqi olaraq idxalı əvəzləmə siyasətinin hədəf və altməqsədləri, vəzifələri və həyata keçirilmə səviyyəsi ilə əlaqədardır. Əgər dövlətin ali hədəfi milli suverenliyi qorumaqdırsa, onda idxalı əvəzləmə siyasəti bu hədəfə xidmət edərək ölkənin strateji inkişafı, milli təhlükəsizlik və sosial-iqtisadi rifahın yüksəldilməsi istiqamətləri üzrə tətbiq edilə bilər və hər dəfə fərqli məqsədə sahib olur.

Araşdırmalar (Cameron B.D., 1964; Bruton H., 1989; Epshtein D., 2017; Бодрунов С.Д., 2015) göstərir ki, idxal müəyyən amillərdən, şərtlərdən asılıdır. Eyni zamanda bu şərtlərin, amillərin özləri də dəyişmə meyilinə malikdir. Bu səbəbdən xarici və daxili mühitdə dəyişikliklər idxalla bağlı siyasətdə nəzərə alınmaqla korrektə edilməni zəruri edir.

İdxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqi zəruriliyinə təsir edən amilləri ilkin olaraq 2 qrupda – xarici və daxili təsir amilləri kimi qeyd etmək olar.

Xarici amillər qrupuna geosiyasi, iqtisadi, sosial, ekoloji, hərbi və ya pandemik forsmajor amillər daxil edilir. Əsasən xarici təhdid və münaqişələr, ixrac ölkələrində məhsul qıtlığı, süni yaradılan manelər, ekoloji, siyasi və digər böhran səbəbindən məhdudiyyətlər, siyasi maraqlar və s. aid edilir. Sosial baxımdan, idxalın əvəzləməsinin praktiki istifadəsi əhalinin bütün təbəqələrinin maddi rifahının yaxşılaşdırılması və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini nəzərdə tutur (Алиджанов, Рахмонов, 2014).

Cədvəl 1. “İdxalı əvəzləmə” anlayışının mahiyyətinə yanaşmalar

Yanaşma qrupu	Yanaşma istiqaməti	Açıqlama	Müəllif
Dövlət idarəetməsinə aiddiyyətinə görə	Dövlətin iqtisadi strategiyasının tipi kimi	Xaricdən gətirilən malların milli məhsullarla əvəzlənməsi əsasında daxili bazarı təmin etmək məqsədi daşıyır	Шумаев В., Морковкин Д.
	Dövlətin siyasəti kimi	İdxalın əvəzlənməsi ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakının optimallaşdırılmasına və milli istehsalın stimullaşdırılmasına yönəlmiş fəvqəladə və ya ardıcıl dövlət siyasətidir	Латышева А. И., Разумов А. И. Юнусова Э.Р.
	Suverenliyin möhkəmləndirilməsi institutu kimi	İdxalı əvəzetmənin kompensasiya mexanizmi beynəlxalq aləmdə ölkə iqtisadiyyatının sabitliyini təmin etməyə, milli suverenliyin əsaslarını möhkəmləndirməyə imkan verir	Алексеев Н.Е. Смирнов Д. А.
	İqtisadi artıma və inteqrasiyaya istiqamətlənən model kimi	İdxal əvəzetmə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün bir neçə model mövcuddur	Климова Д. Н., Саяпин А. В.. Kupryushin A.P. Martynov, Yu.I.
Məzmun və əlamətinə görə	Hadisə kimi	İdxalı əvəzləmə son və ya aralıq məhsulların xüsusi nomenklaturalarının yerli istehsalının mümkünüyündən və daxili istehlakda idxalı birbaşa əvəz etməsindən ibarət mürəkkəb təşkilati, texniki və iqtisadi hadisədir.	Плотников В.А. Вертакова Ю.В В. К. Фальцман
	İqtisadi proses kimi	Ölkənin daxili bazarında xarici malların oxşar, adekvat və ya daha yüksək istehlak xassələri olan yerli mallarla əvəz edilməsi prosesidir	Kupryushin A.P. Martynov, Yu.I Райзберг Б. А.
	İqtisadi kateqoriya kimi	Dövlət, biznes, bank sektoru, dövlət sektorunun fəaliyyəti nöqtəyi-nəzərindən özünə-məxsusluğu ilə xarakterik xüsusiyyətləri olan tədqiqat obyektidir	Кирбитова С. В., Никитина К. К.
	İqtisadi münasibətlər sistemi kimi	Yüksək səmərəli və rəqabət qabiliyyətli məhsulun – analoqun yaradılmasına yönəlmiş iqtisadi münasibətlər sistemidir	Симановская М.Л., Силантьева Е.С.

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Əhalinin sosial rifah vəziyyətinin nəzərə alınması və strateji məhsulların idxalının yerli ilə əvəzlənməsi cəmiyyətdə sosial gərginliyin azaldılmasına da xidmət edir. Ancaq məhsulun dünya ölkələri üzrə dəyəri aşağı, keyfiyyətinin isə yüksək olması, texnoloji baxımdan yeni innovativ məhsul olması, dostluq əlaqələrini saxlamaq üçün idxalın saxlanması və s. bu kimi hallar da var ki, artıq bu amillər nəzərə alınmaqla müvəqqəti də olsa idxal saxlanılır.

Daxili amillər qrupuna istehsal və bölgü, regional inkişaf və məskunlaşma, sosial rifah problemlərinin, daxili özünütəminatda təhlükəsizlik indikatorlarının hədd göstəricilərinə nail olma, iqtisadi inkişafda sıçrayışın əldə edilməsi və s. bu kimi amillər daxildir. Əsasən resurs (təbii, texnoloji, əmək, maliyyə və s.) çatışmazlığı, idarəetmə və istehsal səriştəsizliyi, daxili istehlak bazarının dar (kiçik) olması və digər hallarda qeyd edilən amillərin olmasına baxmayaraq idxal saxlanılır.

Beləliklə, ölkənin potensialının vəziyyəti, milli və iqtisadi maraqlar, daxili və xarici risklər idxalı əvəzləmə siyasətinin zəruriliyinə və qəbul olunmasına birbaşa təsir edir. Aparılan araşdırmalar (Cameron B.D., 1964; Bruton H., 1989; Epshtein D., 2017; Бодрунов С.Д., 2015) bizə idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqinə təsir edən amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmağa imkan verir.

Sxem 1. İdxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqinə təsir edən amillər qrupu

Mənbə: Sxem müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Bu amillər idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqi üçün həm də şərt rolunu oynayır. Amma idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqi üçün qərarın verilməsi bu amillərin tək deyil, bəzən bir neçəsinin mövcud olması əsasında həyata keçirilir.

Bununla belə, idxalın əvəzlənməsi məhsul və xidmətlərin idxalından tamamilə imtina demək deyil (Семыкин В.А. et.al, 2014) və müxtəlif dövrlərdə dövlət bu siyasəti ya gücləndirərək sürətləndirə, ya da zəiflədərək ləngidə bilər. İdxal əvəzetmə anlayışının mənşəyini izah edən merkantilistlər onu aktiv ticarətlə əlaqələndirirlər. Məsələn, T.Mann proteksionist tədbirlər təklif edərək, dövlətin rifahının yüksəldilməsi amili kimi aktiv ticarət balansı ideyasını təkid edirdi (Манн Т., 1664). Neokeynes məktəbinin H.Çeneri, M.Bruno, A.Strauq, N.Karter kimi nümayəndələri tərəfindən işlənilib hazırlanmış nəzəri modellərdə idxalın əvəzlənməsi iqtisadi inkişafın məqsədlərindən

biri kimi elan edilmişdir (Ченери Х., Капреп Н., 1972). Mainstrim tendensiyasının nümayəndələri idxalın əhəmiyyətini vurğularaq iddia edirlər ki, Avropanın iqtisadi sıçrayışı əvvəlcə Avropa daxilində, sonra isə Avropadan kənarda iqtisadi artım olmasından mümkün olmazdı (Daudin G., 2019). H.Bruton idxalın əvəzlənməsini təhlil edərək, qərar gəlir ki, düzgün siyasət və ya düzgün geniş strategiya bir çox şeydən asılıdır (Bruton H., 1989). Bu nəticə, xüsusilə qeyd edildiyi kimi, bütün siyasətlərin eyni dərəcədə həyata keçirilə bilməyəcəyini qəbul etdikdə xüsusilə aktualdır.

Müxtəlif dövrlərdə həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasətinin müxtəlif məqsəd daşması da ona fərqli baxışın olmasına səbəb olur. Belə ki, əgər 10-20 əvvəl idxalı əvəzləmə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə yönəlmiş bir strategiya kimi qəbul edilirdisə, hazırda idxalın əvəzlənməsi mühafizəkar rolunu üzərinə götürərək milli suverenliyin qorunması və möhkəmləndirilməsi siyasətinə çevrilir. İdxalı əvəzləmə siyasətinin xarici riskləri ilə bağlı irəli sürülən fikirlərdən bir də odur ki, “idxal çox vaxt marketinq müharibələrində və siyasi məqsədlər üçün sanksiyalar şəklində istifadə olunur. İxrac edən ölkələrdə mal qıtlığı yarana bilər” (Семькин В.А. et.al, 2014). Belə nəticəyə gəlinir ki, idxalı əvəzləmə siyasəti bir strateji hədəf deyil, yalnız bir müdafiə vasitəsidir. Belə bir vəziyyət bir çox ölkələrin tarixində baş verdiyi üçün idxalı əvəzləmə siyasətini mərhələli proses olduğu təsdiq edildi. Belokrılova O.S. qeyd edir ki, birinci dalğa idxalı əvəzləmə strategiyasının məqsədi iqtisadi inkişafı sürətləndirmək, idxalı əvəzləmənin ikinci dalğasının məqsədi isə yüksək geosiyasi risklər şəraitində xarici ticarətdə ölkənin suverenliyini təmin etmək üçün məcburi ehtiyaca çevrildi (Белокрылова О. С., 2014).

Tətbiq dairəsi və ya məkan baxımında idxalı əvəzləmə siyasəti həm dövlət, həm də regional, makro və mikrosəviyyələrdə həyata keçirilə bilər. Müəyyən hallarda regional səviyyələrdə bu siyasət daha konkret tədbir və alətlərlə səmərəli olduğunu göstərir. Regional səviyyədə idxalı əvəzləmə siyasəti əsasən bir-biri ilə əlaqəli olan 2 vektoru əhatə edir (Гулин К.А. et.al 2015):

1. Rayonlara xaricdən gətirilən məhsulların yerli istehsalçıların məhsulları ilə əvəzlənməsi.

2. Ölkə bazarına çıxarılan xarici məhsulların yerli istehsalçıların rəqabət qabiliyyətli məhsulları ilə əvəz edilməsi.

Qeyd edək ki, birinci halda iqtisadi maraqlarla paralel daha çox sərhədboyu rayonlara xarici təsir də azaldıla bilər.

İstər regional, istərsə də bütöv dövlət səviyyəsində həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasəti üç əsas istiqamətdə aparıla bilər:

- “daxili” (məhsulların daxildə istehsalını təmin etmək hesabına);
- “stimullaşdırılmış” (idxala qadağalar və məhdudiyyətlər hesabına yerli istehsalın həcmnin artırılması);

– “qabaqlayıcı” (valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi hesabına qiymət fərqi nail olunma).

Eyni vaxtda dövlət səviyyəsində həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasəti bir istiqamət üzrə reallaşdırılırsa, regionl səviyyədə olan bu siyasət fərqli istiqamət üzrə aparıla bilər. Makro səviyyədə həyata keçirilən bu siyasət milli və sahə maraqlarının daşıyıcısına çevrilirsə, mikro səviyyədə bu, regionun və müəssisənin maraq daşıyıcısı olur. Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq idxalı əvəzləmə siyasətinin xüsusiyyətlərini aşağıdakı şəkildə göstərə bilərik:

Cədvəl 2. İdxalı əvəzləmə siyasətinin xüsusiyyətləri

Xüsusiyyət göstərici	İstiqamətlər	Tətbiq sahəsi
Konsepsiya olaraq	Proteksionizm zamanı: dövlət tərəfindən tətbiq edilən gömrük məhdudiyyətləri	İnkişafda olan ölkələr
	Azad bazar şəraitində: ölkə daxilində rəqabət mühitinin yaradılması	İnkişaf etmiş ölkələr
Strategiya (model) olaraq	İqtisadi inkişafda idxalı əvəzetmə strategiyası: idxalı əvəzetmə sahələrinə birbaşa dövlət investisiyaları, valyuta tənzimlənməsi, gömrük məhdudiyyəti	Ağır sənaye və ASK
	Mühafizəkar (konservativ) modernləşdirmə strategiyası: məqsədli dövlət sahə proqramları, vergi güzəşti, idxalı əvəzetmə sahələrinə subsidiyalar	İnnovativ, perspektivli sahələr və ASK
Tətbiq forması olaraq	Açıq şəkildə: yüksək idxal rüsum və vergiləri, idxalı əvəzetmə sahələrinə xarici investisiyaların cəlbə	Makro səviyyə
	Qapalı şəkildə: inkişaf etmiş sahələrə proteksionizm, biznesə və sənayeyə dövlət investiyalarının qoyuluşu	Mezo səviyyə
	Qarışıq formada: ETKLİ-nə dəstək, valyuta nəzarəti	Mikro səviyyə
Yönlənmə baxımından	Daxili iqtisadiyyata yönələn sahələrə: stimulların az olması, iqtisadi artım nöqtələrinin seçilməsi	Daxili bazarda ya sənaye, ya da ASK-ya
	Xarici iqtisadiyyata: stimulların çox olması, ixracı stimullaşdırma alətləri	Xarici bazara komplektləşdiricilərin ixracı, milli struktur diversifikasiya
	Hər ikisini özündə ehtiva edən qarışıq: bütün tənzimləmə alətləri dəsti	Mövcud resursların bölgüsü sahələri
Reallaşma baxımından	Sürətlə həyata keçirilən zaman: müxtəlif strateji mallara dövlət sifariş hesabına	ASK, sənaye sahələri
	Strateji sahə yanaşılması əsasında: müəyyən müddətdə nəzərdə tutulan investisiya qoyuluşları hesabına	Strateji sahələr

Mənbə: Müəllif tərəfindən (Kupçitova C. B., Hukutina K. K., 2018) əsasında tərtib edilmişdir

Qeyd edə bilərik ki, idxalı əvəzləmə siyasəti konsepsiya, məkan, zaman, sürət, məqsəd, istifadə edilən prosedur və alətlər dəsti müxtəlif olan bir siyasətdir. Bu siyasətin həyata keçirilməsinə dəstək və ona qarşı olan nəzəri fikirlərin təhlili onun fərqli xüsusiyyətlərinin səmərəliliyini təyin etməyə, mövcud şərtlər altında daha düzgün ola bilənini seçmək inkanı verə bilər.

Bir qayda olaraq ölkələr öz inkişaf modellərini formalaşdıran zaman ya idxalı əvəzləmə, ya da ixrac yönümlü inkişaf modelini seçirlər. Ədəbiyyatlarda bu iki model inkişaf etmiş ölkələrə yetişmək, yəni inkişaf səviyyəsinə çatmanın modelləridir (Булатов А.С., 2007). Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bu modellərin biri digəri ilə əvəz də edilə bilər. Bəzi hallarda idxalı əvəzləmə və ixrac yönümlü siyasətlər eyni vaxtda həyata keçirilə bilər. Bağırzadə E. bildirir ki, “Azərbaycanın “kiçik iqtisadiyyat” olma xarakteri də nəzərə alınaraq idxalı əvəzləyən və ixrac yönümlü iqtisadi inkişaf strategiyalarının optimal kombinasiyasından istifadə nəzərdə tutulur” (Bağırzadə E., 2019).

2. İdxalı əvəzləmə siyasətinə nəzəri baxış

İdxalı əvəzləmə siyasətinə keçidlə bağlı fərqli fikirlərin, müsbət və mənfi yanaşmaların olması tez-tez müşahidə edilir. Belə ki, idxalı əvəzləmənin əleyhinə deyilən fikirlərdən biri budur ki, tarix boyu xarici ticarətin məhdudlaşdırılması Asiya (ixrac yönümlü) və Latın Amerikasında sənaye siyasəti modellərinin bir neçə qısamüddətli epizodları istisna olmaqla, müsbət nəticə verməmişdir (Кравченко Н. А., 2015). İdxalı əvəzləmənin tərəfdarları isə onun müsbət tərəfləri kimi tədiyyə balansının strukturu-nun təkmilləşdirilməsini, daxili tələbatın normallaşdırılmasını, əhalinin məşğulluğu-nun təmin edilməsini, özəl biznesin gücləndirilməsini, elmtutumlu sənaye sahələrinin və elmi potensialın inkişafını, milli sənayenin rəqabət qabiliyyətinin və iqtisadi təhlükəsizliyin yüksəldilməsini göstərirlər. Abbasov İ.M., Əliyev T.N. qeyd edirlər ki, istehsalın diversifikasiyasının genişləndirilməsi hesabına idxalı əvəz edən və ixrac yönümlü məhsulların çeşidi, eləcə də həcmi çoxalır, yeni, genişçəşidli xalq istehlakı mallarının istehsalı genişlənir (Abbasov İ.M., Əliyev T.N., 2018, s.234.). Beləliklə, fərqli yanaşmaların olması idxalı əvəzləmə siyasətinin zəruriliyini əsaslandırmağı və tətbiqi şərtlərini təyin etməyi tələb edir.

Müasir dünya iqtisadiyyatı bütün subyektlər üçün bərabər iqtisadi şərait və azad rəqabətin yaradılması haqqında illüziyalardan uzaqdır. Çünki dünya üzrə müxtəlif ölkələr üçün istər investisiya qoyuluşları baxımından, istərsə də ticarət əlaqələrinin yaradılması üçün imkan baxımından fərqli vəziyyətlərin olması müşahidə edilir. Bir çox ölkələrə sanksiyaların tətbiqi, digərlərinə isə süni maneələrin yaradılması dünya bazarında bərabər şərtlər altında inkişaf etməyə imkan vermir. Belə məhdudiyyətlərin tətbiqi də idxalı əvəzləmə siyasətinin həyata keçirilməsini zəruri edir. Lakin burada nəzərə alınmalı olan bir neçə məqam var.

Tarixə nəzər salsaq, ticarət və iqtisadi sanksiyaların ikitərəfli olduğu qənaətinə gəlmək olar. Buna misal olaraq ABŞ-ın Əfqanıstandakı Sovet İttifaqının hərbi missiyasına qarşı taxıl embarqosunu göstərmək olar. Nəticədə ABŞ-ın 2 milyard dollar itkisi olub və Amerika kənd təsərrüfatı istehsalçıları taxıl bazarını itirib, onu bu günə qədər qaytarmaq mümkün olmayıb (Латышева А.И., Рязумов А.И., 2015). Beləliklə, təsirə məruz qalan bazarda ticarət-iqtisadi sanksiyaların tətbiqi nəticəsində doldurulmalı olan boşluq yaranır ki, bu da yerli istehsalı başlamaq üçün bir səbəb olur. Akademik L.İ. Abalkin, dövlətin, xüsusən də fors-major böhran vəziyyətində, hətta itkisi olması səbəbindən istehsal edə bilməyəcəyini istehsal etməyə məcbur olduğu tezisini əsaslandırır (Абалкин Л.И., 2000).

Digər tərəfdən iqtisadi sanksiyaların təzyiqi altında idxalı əvəzləmə bütün sənaye sahələrində həyata keçirilə bilməz. Sosial-iqtisadi sahələr müxtəlif rəqabət potensialına malik olduğu kimi idxalı əvəz etmək üçün də fərqli potensial və imkanlara sahibdir. Ona görə “idxalın əvəzlənməsinə yönəlmiş iri layihələr, xüsusilə sənaye və kənd təsərrüfatında irimiqyaslı maliyyə dəstəyi tələb olunur. Burada dövlət milli iqtisadi, o cümlədən ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi prinsiplərinə uyğun olaraq zəmin kimi çıxış etməli və real sektorun müəssisələrinə uzunmüddətli sərfəli kredit resursları verməli, dövlət-özəl tərəfdaşlıq mexanizmlərini cəlb etməklə istehsalın idxal əvəzlənməsini stimullaşdırmalıdır” (Морковкин Д.Е., 2016), dövlət və regional məqsədli dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi yolu ilə yerli istehsalçıları dəstəkləmək üçün mövcud potensialdan istifadə etməlidir (Морковкин Д.Е., 2015, s.21).

Digər nəzərə alınmalı məqam odur ki, iqtisadi sanksiyaların təzyiqinə məruz qalan real sektorun, ilk növbədə yüksək texnologiyalar sektorunun və aqrar-sənaye kompleksinin istehsalının miqyasını artırmaq üçün zaman kəsiyinə (laqına) ehtiyacı var və bu, yerli sənaye istehsalının genişləndirilməsinin logistik təminatı və infrastrukturunun formalaşması ilə əlaqədardır (Шумаев В., Морковкин Д., 2014, s.123).

Nəhayət, idxalın əvəzlənməsi üzrə rəşional siyasət zəncirvari reaksiya effektinə səbəb olur. Yəni əlaqəli sənayələr elmi tədqiqatların inkişafı, yeni texnologiyaların tətbiqi, məşğulluğun artması və vergi daxilolmalarının artması hesabına inkişafa təkan verəcəkdir (Алексеев Н.Е., 2019).

İdxalı əvəzləmə siyasətinin əsasən aqrar və ya sənaye sahələr üçün aparılması istiqamətində tədqiqatların yer alması müxtəlif ölkələrdə ona fraqmental yanaşıldığını göstərir (İbrahimov İ. Н., Vəliyeva S. İ., 2019; Морковкин Д. Е., 2018; Новицкий Н.А., 2014). Azərbaycan reallıqlarını nəzərə alan Nazim Müzəffərli qeyd edir ki, “ət-süd məhsulları sənayesinin... inkişaf etdirilməsi, mahiyyət etibarilə, idxalı əvəzləmək anlamına gəlir və ona görə də ən mühüm prioritetlər sırasında dayanmalıdır. İşğaldan azad edilmiş rayonlarda heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi onun tezliklə ayağa qalxmasına əlavə təkan verəcəkdir” (Müzəffərli N., İsmayılov E., 2010, s.208).

P.A.Erşov Rusiyanın iki əsrlik tarixinə nəzər salaraq belə qənaətə gəlir ki, sənayenin idxalı əvəz edən inkişafını səthi “kosmetik” tədbirlərlə təmin etmək olmaz. Bu, həmişə cəmiyyətin iqtisadi həyatının müxtəlif aspektlərini əhatə edən dərin bir prosesdir (Ершов П.А., 2016).

Lakin idxalın əvəzlənməsi həm ümumi iqtisadi siyasətin təsiri altında, həm də onun konkret istiqaməti üzrə həyata keçirilə bilər. Bu da onun bir sahələrdə maraqların toqquşma mərkəzi olmasını göstərir. Məsələn, vergi siyasəti, dərəcələrin artıb-azalması investisiyalara, gömrük-tarif siyasəti və sosial-mədəni siyasət istehlakçı dəyərlərinin və üstünlüklərinin dəyişməsinə gətirir ki, bu da idxalın struktur və həcmində təsir edir. Bu baxımdan idxalın əvəzlənməsi müəyyən bir siyasətin təsiri altında və ya ümumiyyətlə müstəqil şəkildə tətbiq edilə bilər.

İdxal əvəzləmə siyasəti proteksionizmə əsaslanır. Əsasən də xarici ticarətdə dövlət inhisarçılığı olduqda daha çox dəstəklənir (Шалденкова Т.Ю., 2017). Şəkəraliyev A.Ş. düzgün olaraq qeyd edir ki, “ölkə daxilindəki hər bir malın, xammalın istehsalçısına rəqabət qabiliyyətini artırmaq əsas meyar kimi götürülür. Eyni növ eyni cins bir-birini əvəz edə bilən malların Azərbaycan Respublikası ərazisində istehsalı varsa və yaxud belə bir istiqamətdə işləmək mümkündürsə, o zaman həmin malın idxalına yüksək idxal rüsumu tətbiq olunur (Şəkəraliyev A.Ş., Şəkəraliyeva Z.A., 2015, s.90).

Ancaq idxalı əvəzləməni sırf proteksionizmdən fərqləndirmək lazımdır. “Sonuncu daxili bazarı qorumaqla yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal edən həqiqətən rəqabət qabiliyyətli yeni istehsal sahələrinin yaranmasına maneələr yaradır.” (Трюэль Ж.-Л., Пашенко Я. Н., 2016). Proteksionizm nəticəsində rəqabətin səviyyəsi kəskin şəkildə aşağı düşdüyündən yerli istehsalçıların daha keyfiyyətli məhsul istehsal etmək motivasiyasının olmamasına və bazarın durğunluğuna gətirib çıxarır. Lakin idxalı əvəzləmənin effektivliyinin meyarı yerli məhsulların həm daxili, həm də xarici bazarlarda rəqabətə davamlı olmasıdır və bu, idxalı əvəzləmə siyasətinin hədəfi kimi qəbul edilir. Bu hədəf davamlı sosial-iqtisadi inkişaf kontekstində aktual olaraq qalır. Akademik A.Nadirov və bir qrup ölkə alimləri apardıqları tədqiqatların nəticələri ilə bağlı bildirmişlər ki, milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsi, bununla əlaqədar iqtisadiyyat sahələrinin fəaliyyətinin yeni iqtisadi hədəflər və artım dinamikası müstəvisində müəyyənləşdirilməsi, davamlı iqtisadi inkişafın modelləşdirilməsi üçün etibarlı və güclü potensiala malik təbii və iqtisadi resurslar ehtiyatı olmalıdır və bu resurslar Azərbaycanda kifayət qədərdir (Nadirov A.A. və b., 2003).

Davamlı sosial-iqtisadi inkişaf kontekstində idxalı əvəzləmə siyasətinin məqsədləri kimi aşağıdakılar qəbul edilir:

1) əhalinin bütün kateqoriyaları üçün yüksək keyfiyyətli ərzaq məhsullarının iqtisadi əlçatanlığının təmin edilməsi, ərzaq istehlakının həddən aşağı düşməsinin qarşısının alınması;

2) müasir çağırışlara cavab verən malların idxalı ilə idxalı əvəzləmə arasında rasional balansın tapılması;

3) ölkənin istehlak bazarının, istehsal potensialının və maliyyə resurslarının balanslaşdırılmış vəziyyətinin müəyyən edilməsi;

4) əmək ehtiyatlarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması;

5) ərəzilərin davamlı inkişafına nail olunma.

Buradan belə bir nəticə çıxır ki, idxalı əvəzləmə yalnız aşağıda qeyd edilən iki şərtlə müsbət hesab edilir:

- milli istehsalçılar texniki cəhətdən eyni keyfiyyəti eyni qiymətə, ya da daha az qiymətə, daha keyfiyyətli məhsul təminatını edə bilirlərsə;
- yerli istehsalçılar arasında real rəqabət varsa;
- idxalın milli suverenliyə təsiri yüksəkdirsə.

Bu şərtləri nəzərə alan bir sıra tədqiqatçıların (Выживотович А. М., Ершов П. А., 2015) fikrincə, idxalı əvəzləmənin əsas prinsipləri aşağıdakılar olmalıdır:

- məhdud vaxt. İstehsalçılara dəstək tədbirlərinin hərəkəti, eləcə də qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunması ciddi şəkildə məhdud vaxt çərçivəsində olmalıdır. Başqa sözlə, idxalın əvəzlənməsinə dəstək yalnız yeni istehsalın yaradılması mərhələsində və ya böhran dövründə kömək məqsədilə həyata keçirilməlidir;

- strateji xarakter. Bu siyasət ümumi məqsədlə birləşdirilən çoxlu sayda müxtəlif tədbirlərin məcmusudur və bir qayda olaraq dövlət səviyyəsində qəbul edilmiş fəaliyyət proqramı şəklində təqdim olunmalıdır;

- tədbirlər və idxalı əvəzləmə siyasəti yalnız stimullaşdırıcı ola bilər, məcburi və ya direktiv deyil.

Beləliklə, idxalı əvəzləmə siyasəti dövlətin milli iqtisadiyyata məqsədyönlü təsiridir ki, bu zaman institusional, iqtisadi, sosial, hüquqi şərait yaradılmaqla idxal olunanlarla müqayisədə daxili bazarda daha rəqabət qabiliyyətli malların yerli istehsalı baş verir və inkişaf edir. Dövlətin əsas funksiyası isə dövlətin iqtisadi prosesdə subyekt, sifarişçi və ya əsas investor kimi iştirakında deyil, onun əlverişli şərait yaratmasında təzahür edir.

3. İdxalı əvəzləmə siyasətinin reallaşmasında praktiki vəziyyət: Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının təmsalında

Azərbaycanda müstəqillik elan edildiyi gündən indiyə qədər həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasətlərinin tətbiqinə nəzər saldıqda bunun 3 mərhələdə baş verdiyini görə bilərik. Şərti olaraq bunu:

- 1) 1998-2003-cü illər,
- 2) 2008-2009-cu illər,
- 3) 2015-2025-ci illərdə həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasətlərinin tətbiqi dövrləri kimi göstərmək olar.

Hər bir dövr öz xarakterik xüsusiyyətləri və idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqi zəruriliyinin səbəbinə görə müxtəlif alimlər tərəfindən fərqləndirilir.

1998-2003-cü illərdə həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasəti milli iqtisadiyyatın dirçəldilməsi və ölkəyə daxil olmağa başlamış neft dollarının rəqəbatlı istifadə edilməsi fonunda idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqini gündəmə gətirmişdi.

2008-2009-cu illərdə global maliyyə və iqtisadi böhran idxalın əvəzlənməsinin aktuallığını artırır və bu dövrdə də onun nəzəri və praktiki aspektlərinə yenidən diqqət yetirilir. Belə ki, 1991-ci ildə Azərbaycanın sənaye istehsalının cəmi 20%-ni təşkil edən neft və qaz hasilatı 2006-cı ildə ümumi sənaye istehsalının 70%-dən çoxunu təşkil etmişdir (Auty R., 2006)

2015-2025-ci illərdə həyata keçiriləcək idxalı əvəzləmə siyasəti nəzəri yanaşmada yeni baxışların yaranmasına səbəb olur. Burada daha çox “strateji yol xəritəsinin proqnozlarında idxalı əvəzləmə siyasətinin də dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulması” diqqəti cəlb edir (1).

Real vəziyyəti təhlil etmək üçün biz müqayisəli təhlil aparmağa çalışacağıq. Belə ki, E. Əmir-İlyasova idxalı əvəzləmə siyasətinin bir istiqamətli həyata keçirildiyinə diqqəti cəlb edərək belə yazır: “Son 12 il ərzində (1991-2003-cü illər) sənaye sahələrində neft maşınqayırması istisna olmaqla, idxalın əvəzlənməsi və respublikanın yeni maşınqayırma məhsullarının xarici bazara çıxması ilə bağlı heç bir aydın proseslər baş verməmişdir” (Эмир-Ильясова, 2006, s.57). Burada diqqətdə olan məqamlardan biri də idxalı əvəzləmənin niyə başqa sahələrdə tətbiq edilməməsinin əsaslandırılması ilə bağlı olan fikirlərin səslənməsidir. Bunun izahını Ş.V.Şirinov verməyə çalışaraq qeyd edir ki, “böyük əhalisi olan ölkələr müxtəlif iqtisadi sektorları inkişaf etdirmək və rəqəbat qabiliyyətlilik üçün vacib olan miqyaslı iqtisadiyyatlara nail olmaq üçün daha çox çevikliyə malikdirlər. Başqa sözlə, böyük ölkələr idxalı əvəzləmə siyasətini daha uğurla həyata keçirə bilər” (Ширинов, 2017). Azərbaycan iqtisadiyyatının, xüsusi ilə yerli istehlak bazarının kiçik olması baxımından bu, əsas kimi götürülə bilər. Haqlı olaraq G.Gənciyev də bildirir ki, “BİM-də milli maraqlar baxımından əlverişli şərtlər daxilində iştirak edə bilmək üçün demək olar ki, hər bir dövlətin iqtisadi inkişafın əsasən ilkin dövründə BƏB-in (Beynəlxalq Əmək Bölgüsünün - müəllif tərəfindən açıqlanır) idxalın əvəzlənməsi modelini qəbul edir. İdxalın əvəzlənməsi modelinin tətbiqi zamanı ölkə ilk növbədə hansı sferalarda müqayisəli üstünlüklərə və hansı sahələrin BƏB-də iştirak üçün prioritet əhəmiyyətə malik olduğunu müəyyənləşdirir. Sonra həmin istiqamətlərdə proteksionizm siyasəti yeritməyə başlayır. İdxalın

əvəzlənməsi modelinin əsas məqsədi qeyd edilən sahələrdə ölkənin idxal asılılığının ləğv edilməsi olduğu üçün o, milli təsərrüfatın diversifikasiyasını təmin edir” (Gənciyev, 2012, s.96).

İdxalın əvəzlənməsi siyasətinin həyata keçirilməsinin ən mühüm nəzəri və praktiki şərti onun tətbiqi sahələrinin fərqli olması ilə əlaqədardır. Əsasən də idxalın əvəzlənməsi və qeyri-neft sektorunun inkişafının dəstəklənməsi qarşılıqlı olaraq böhrandan çıxış yolu kimi görünür. Bu səbəbdən aqrar sahə qeyri-neft sektorunun inkişafında çəkisinə görə əhəmiyyət daşıyır və özünütəminatmə baxımından strateji mövqeni tutur.

Hazırda ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi indikatorları idxalıəvəzləməni təhlil etmək üçün istifadə edilir. Əsasən də ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə 75-80% təhlükəsizliyin hədd indikatoru kimi götürülür (Сенчагов, 2005). Biz bu göstəricini əsas götürərək ölkəmizin ərzaqla özünütəminatməsini təhlil edək. İlkin olaraq bitkiçilik məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsinə diqqət yetirək.

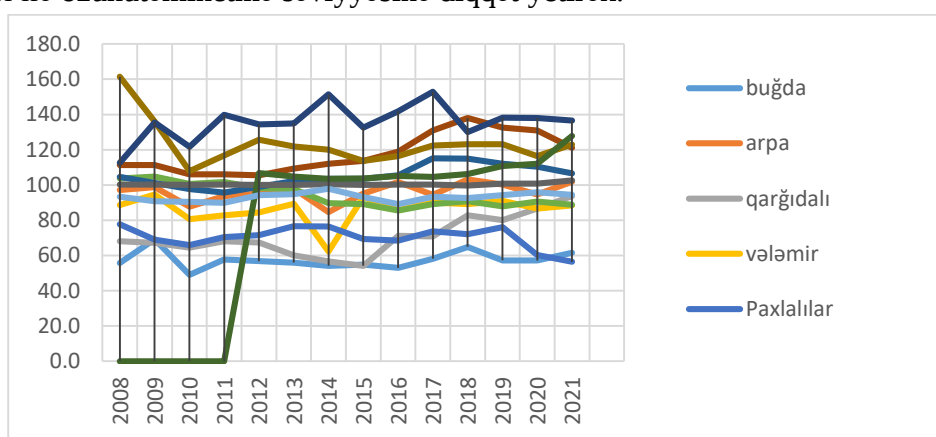
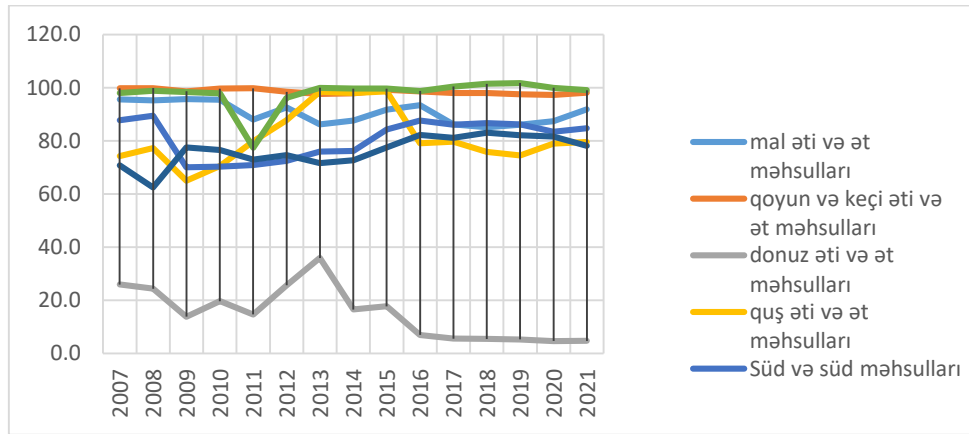

Diagram 1. Bitkiçilik məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi, faiz

Mənbə: DSK nin saytı https://www.stat.gov.az/source/food_balances/ əldə edilən məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir (19.02.2023 tarixə)

Təhlil göstərir ki, 2021-ci ildə buğda ilə özünütəminatmə 61,5% olmuşdur. Bu 2007-ci ilə nisbətən 13,5% artım olsa da, 75 %-lik təhlükəsizlik göstəricinə nail olunmadığını göstərir. 2007-ci illə müqayisədə 2021-ci ildə paxlalılarda 20,3%, kartof üzrə 9,2%, meyvə və giləmeyvə üzrə özünütəminatmədə 15,2% azalma müşahidə edilir. Digər göstəricilərdə 0,7-17,2% aralığında artım müşahidə edilmişdir.

Diaqram 2. Heyvandarlıq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi, faizlə

Mənbə: DSK nin saytı https://www.stat.gov.az/source/food_balances/ əldə edilən məlumatlar əsasında Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir (19.02.2023 tarixə)

Təhlil göstərir ki, 2021-ci ildə heyvandarlıq məhsulları ilə ölkənin özünütəminatmə səviyyəsi 75%-lik təhlükəsizlik indikator göstəricisindən yüksək olmuş və bu, özünütəminatməyə nail olunduğunu göstərir. Lakin müəyyən mənfi siqnallar da var. Belə ki, mal əti və ət məhsulları ilə özünütəminatmə 2007-ci ilə nisbətən 3,7%, qoyun və keçi əti və ət məhsullarında 1,6%, süd və süd məhsullarında özünütəminatmədə 3% azalma, digər göstəricilərdə 1-7,4% aralığında artım müşahidə edilmişdir.

Sənaye emalından keçmiş əsas növ ərzaq məhsullarıyla özünütəminatmə səviyyəsinə diqqət yetirdikdə bir çox məhsullar üzrə bu səviyyənin 75%-lik təhlükəsizlik indikatoru göstəricisindən aşağı vəziyyətdə olduğunu görürük (Diaqram 3).

Təhlil göstərir ki, 2021-ci ildə 2007-ci illə müqayisədə özünütəminatmə səviyyəsi təmizlənmiş düyüdə (1,1%), unda (1,8%), şirinləşdirici maddələr qatılmış çörək-bulka məmulatlarında (2,9%), kərə yağında (9,9%), bütün növ pendirlərdə (5,3%), şəkərdə (59,7%), şirinləşdirilmiş mineral və qazlı sularda (5,1%) azalmışdır.

Beləliklə, Azərbaycan üçün baxdığımız hər üç dövrdə idxalı əvəzləmə siyasətinin iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə xidmət etdiyini və müsbət nəticələr verdiyini görmək olar.

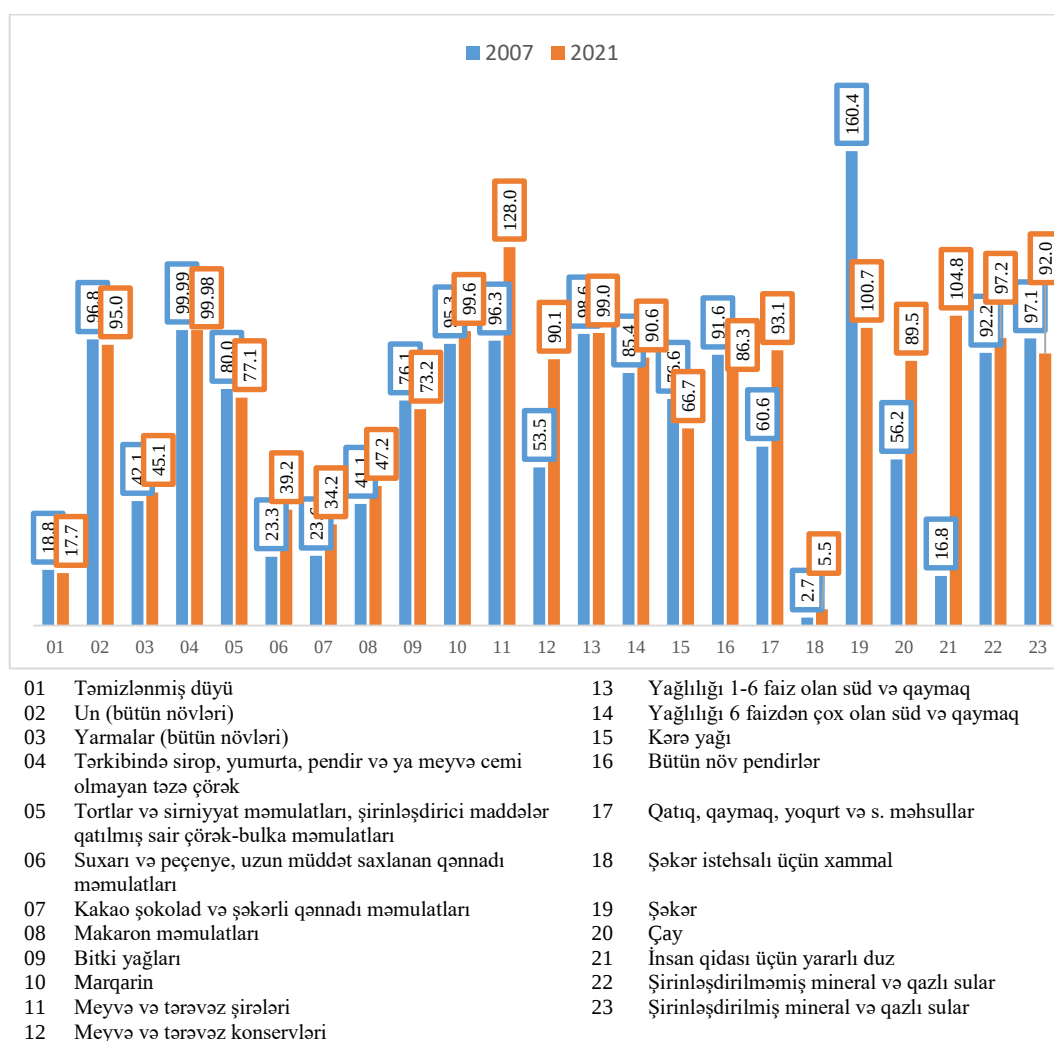

Diagram 3. Sənaye emalından keçmiş əsas növ ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi, faizlə

Mənbə: DSK nin saytı https://www.stat.gov.az/source/food_balances/ əldə edilən məlumatlar əsasında Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir (19.02.2023 tarixə)

Nəticə

Aparılan təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, müxtəlif alimlər idxalı əvəzləməyə proses, strategiya, model kimi baxdıqda bu anlayışları qarışdırır, əsasən də bir çox hallarda eyniləşdirirlər. Əksəriyyət bu anlayışa müəyyən elementləri daxil etməklə ona daha uzun tərif verir, anlaşıqlı olmasını çətinləşdirirlər. Nəticədə isə idxalı əvəzləmənin mahiyyətinə fərqli yanaşmaların olması aydın olur.

İdxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqi zəruriliyinə təsir edən amilləri ilkin olaraq xarici və daxili təsir amilləri kimi qruplaşdırmaq olar. Bununla belə ölkənin potensialının

vəziyyəti, milli və iqtisadi maraqlar, daxili və xarici risklər idxalı əvəzləmə siyasətinin zəruriliyinə və qəbul olunmasına birbaşa təsir edir. Burdan belə bir nəticə çıxır ki, yalnız milli istehsalçılar texniki cəhətdən eyni keyfiyyəti eyni qiymətə, ya da daha az qiymətə, daha keyfiyyətli məhsul təminatını edə bilirlərsə və yerli istehsalçılar arasında real rəqabət varsa, idxalın milli suverenliyə təsiri yüksəkdirsə idxalı əvəzləmə tətbiq edilməlidir və müsbət nəticələnməlidir.

Görünür ki, “idxalı əvəzləmə” anlayışının tərifinə çoxlu yanaşmalar mövcudluğu məntiqi olaraq idxalı əvəzləmə siyasətinin hədəf və altməqsədləri, vəzifələri və həyata keçirilmə səviyyəsi ilə əlaqədardır. Əgər dövlətin ali hədəfi milli suverenliyi qorumaqdırsa, onda idxalı əvəzləmə siyasəti bu hədəfə xidmət edərək ölkənin strateji inkişafı, milli təhlükəsizlik və sosial-iqtisadi rifahın yüksəldilməsi istiqamətləri üzrə tətbiq edilə bilər və hər dəfə fərqli məqsədə sahib olur. Müxtəlif dövrlərdə həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasətinin müxtəlif məqsəd daşması da, ona fərqli baxışın olması da buradan qaynaqlanır. Belə ki, əgər 10-20 əvvəl idxalı əvəzləmə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə yönəlmiş bir strategiya kimi qəbul edilirdisə, hazırda idxalın əvəzlənməsi mühafizəkar rolunu üzərinə götürərək milli suverenliyin qorunması və möhkəmləndirilməsi siyasətinə çevrilir. Digər tərəfdən idxalı əvəzləmə bütün sahələrdə həyata keçirilə bilməz. Sosial-iqtisadi sahələr müxtəlif rəqabət potensialına malik olduğu kimi idxalı əvəz etmək üçün də fərqli potensial və imkanlara sahibdir.

Azərbaycan müstəqillik elan etdiyi gündən indiyə qədər idxalı əvəzləmə siyasəti 3 mərhələdə həyata keçirilmişdir və üçüncü mərhələ hələ yekunlaşmamışdır. Apardığımız təhlildən Azərbaycan üçün 2007-2021-ci illər ərzində həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasətinin müsbət nəticələr verdiyini aydın görünür. Əsasən ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində idxalı əvəzləmə siyasətinin yenidən tətbiq edilməsinin aktuallığı son 2 ildə bəzi məhsulların göstəricilərində də özünü büruzə verir. Əsasən də özünü təminatmə səviyyəsi bir sıra ərzaq və qida məhsullarında 1-9% azalmışdır. Ən çox azalma isə şəkərdə özünü göstərmişdi ki, bu da 60% yaxın xaricdən asılılığın olması ilə nəticələnir. Bu istiqamətdə düşünürük ki, idxalı əvəzləmə siyasətinin daha effektiv olması üçün subvensiya və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiq edildiyi sahələrdə nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsi zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi, AR Prezidentinin Sərəncamı, 6 dekabr 2016
2. Abbasov İ.M., Əliyev T.N. (2018) Qeyri-neft sənayesinin iqtisadiyyatı. Dərslik. Bakı, 2018, 267 s.
3. Bağırzadə E. (2019) Xarici ticarət və investisiyaların təşviqi. UNEC EXPert jurnalı. s. 24. https://www.researchgate.net/profile/Elshan-Bagirzadeh-2/publication/330779132_Xarici_ticart_v_investisiyalarin_tsviqi/links/5c54159092851c22a39fa07a/Xarici-ticart-v-investisiyalarin-tsviqi.pdf
4. Gənciyev G. “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”. Bakı, 2012, s.96

5. İbrahimov İ. H., Vəliyeva S. İ. (2019) Məhsul istehsalı və ixracının artırılmasının prioritet istiqamətləri Audit № 3, Cild 25, 2019, s.59-69;
6. Müzəffərli N., İsmayılov E. (2010) Azərbaycanın post-konflikt ərazilərinin bərpası: konseptual əsaslar Bakı, "Qafqaz" nəşriyyat evi, 2010. – 270 s.
7. Nadirov A.A. və b.(2003) Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Elm, 2003, 344 s
8. Şəkəreliyev A.Ş., Şəkəreliyeva Z.A.(2015) Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi. Dərs vəsaiti. Bakı: "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı – 2015. - 168 səh.
9. Auty, R. (2006) 'Resource-driven Models of the Development of the Political Economy', in Auty, R.& Soysa, I. de (eds)
10. Bruton H.(1989)İmport substitution. Wlliams College/RM-121 Chapter 30
http://faculty.nps.edu/relooney/bruton_is89.pdf
11. Cameron B.D.(1964) Import substitution The Economic Record, 1964, vol. 40, issue 92, 500-507;
12. Daudin G. (2019) Smithian growth and entreport trade: the European experience.
<http://www.cepr.org/meets/wkcn/1/1635/papers/Daudin.pdf>
13. Epshtein D. (2017) Import Substitution and Neo-Industrialization Problems of Economic Transition, 2017, vol. 59, issue 1-3, 186-201;
14. Bruton Henry (1989).Import substitutionChapter 30 in Handbook of Development Economics, 1989, vol. 2, pp 1601-1644 from Elsevier;
15. Kupryushin A.P. Martynov, Yu.I. (2017) Efficient import substitution and sustainability: reality and prospects, Sciences of Europe # 18 (18), 2017
16. Абалкин Л.И. (2000) Избранные труды: в 4-х т. Т. IV: В поисках новой стратегии / ВЭО России. М.: Экономика, 2000
17. Алиджанов Д. А., Рахмонов Ш. А. Социально-экономическое содержание импортозамещения в трансформационной экономике // Вестник ГУУ. 2014. №17.
18. Алексеев Н.Е. (2019) Импортозамещение как институт укрепления национального суверенитета // Мировая политика. – 2019. – № 2. DOI: 10.25136/2409-8671.2019.2.18639
URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=18639
19. Белокрылова О. С. Институциональная модернизация стратегии экономического развития в условиях принуждения к импортозамещению // Journal of Economic Regulation (Вопросы регулирования экономики). – 2014.-№ 3. Том 5. – С. 6-13
20. Бодрунов С.Д. (2015)Теория и практика импортозамещения: уроки и проблемы / монография / С.Д. Бодрунов. – СПб.: ИНИР им. С.Ю. Витте, 2015. – 171 с.
21. Выжитович А. М., Ершов П. А. (2015) Импортозамещение: актуальные механизмы и инструменты. Национальные интересы: приоритеты и безопасность 38, 2015, с. 52–64
22. Гулин К.А., Мазилев Е.А., Ермолов А.П. (2015) Импортозамещение как инструмент активизации социально-экономического развития территорий Проблемы развития территории, Вып. 3 (77), 2015
23. Ершов П.А. (2016) Генезис импортозамещающей политики в России. ЭКО. – 2016. – №7
24. Кирбитова С. В., Никитина К. К. (2018) Политика импортозамещения в теории и практике. Таможенная политика России на Дальнем Востоке № 4(85)/2018
25. Климова Д. Н., Саяпин А. В. (2018) Импортозамещающая стратегия: основные модели и возможности реализации в России. Social-Economic Phenomena and Processes. Т. 13, № 2, 2018
26. Кравченко Н. А.(2015) История импортозамещения // ЭКО. – 2015. –№ 9. – С. 73–91
27. Латышева А.И., Разумов А.И. (2015) Экономический суперэффект в программе импортозамещения // АОН. 2015. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskiy-supereffekt-v-programme-importozamesheniya>.
28. Ман Т.(1664) Богатство Англии во внешней торговле, или баланс нашей внешней торговли как регулятор нашего богатства URL: http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn_newlife.pl?type=in&links=./school/mercantilism/works/mun_w1.txt&img=work_s_small.jpg&name=mun

29. Мировая экономика (2007). Учебник / Под ред. А.С. Булатова. М.: Юрист, 2007
30. Морковкин Д. Е. (2018) Анализ зарубежного опыта государственной поддержки агропромышленного комплекса и возможности его использования в России в условиях импортозамещения Сельское хозяйство, 2018 – 3. DOI: 10.7256/2453-8809.2018.3.22433
31. Морковкин Д.Е. (2016) Развитие взаимодействия государства и бизнеса в России: состояние и перспективы // Экономика в промышленности. – 2016. – № 1. – С. 4–7. DOI: 10.1707/2072-1663-2016-1-4-7
32. Морковкин Д.Е. (2015) Стратегические факторы инновационного преобразования реального сектора экономики России в условиях импортозамещения // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия «Экономика и Право». –2015. – № 9-10. – С. 19-23.
33. Новицкий Н.А. (2014) Измерение эффективности импортозамещения в агропромышленном комплексе на основе инновационно-инвестиционной емкости // Вестник Федерального государственного образовательного учреждения высшего профессионального образования «Московский государственный агроинженерный университет им. В.П. Горячкина». 2014. № 2. С. 95–98.
34. Плотников В.А. Вертакова Ю.В. (2014) Импортозамещение: теоретические основы и перспективы реализации в России. Экономика и управление. N 11 (109) 2014
35. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б.(1999) Современный экономический словарь. М.: ИНФРА-М, 1999. 479 с.
36. Семькин В.А., Сафронов В.В., Терехов В.П. (2014) Импортозамещение как эффективный инструмент оптимального развития рыночной экономики. // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. 2014. №7.
37. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность России. 2-е издание, М., Дело, 2005
38. Симановская М.Л., Силантьева Е.С. (2016) Импортозамещение в аспекте экономических теорий. Государственное управление. Электронный вестник Выпуск № 56. Июнь 2016 г.
39. Смирнов Д. А.(2012) Методы организации инновационного развития электросетевого комплекса России на основе импортозамещения оборудования: дис. ...канд. экон. наук. СПб., 2012. 188 с.
40. Трюэль Ж.-Л., Пашенко Я. Н. (2016) Импортозамещение и новая индустриализация: возможен ли тандем? Экономическое возрождение России. 2016. № 1(47)
41. Фальцман В. К. (2015) Форсирование импортозамещения в новой геополитической обстановке // Проблемы прогнозирования. 2015. № 1. С. 22–32.
42. Ченери Х., Картер Н. (1972) Внутренние и внешние аспекты планов и процесса экономического развития // Конференция по долгосрочному планированию и прогнозированию. М., 1972. С. 77–110
43. Шалденкова Т.Ю. (2017) Догоняющее развитие: опыт стран АСЕАН и российская политика импортозамещения. Vestnik RUDN. International Relations 2017 Vol. 17 No. 3, с. 539—554).
44. Ширинов Ш. В. Стратегия устойчивого экономического развития Азербайджанской Республики в условиях глобализации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философии по экономике Баку 2017
45. Шумаев В., Морковкин Д. (2014) Импортозамещение как стратегическое направление инновационно-индустриального развития экономики России // РИСК: Ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. – 2014. – № 4. – С. 123-126.
46. Эмир-Ильясова Э.И. Регулирование внешнеэкономических связей Азербайджанской Республики в условиях интеграции в мировую экономику». – Баку, «Элм», 2006, 348 с s.54,57
47. Юнусова Э.Р. (2013) Модернизация как условие перехода от импортозамещения к экспортоориентированной экономике инновационного типа (зарубежный опыт) // Экономика и управление. 2013. № 5.С. 74–79.